

О. Н. САГАН

Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації

У статті аналізується проблемне поле конституювання Української Помісної православної Церкви. Зокрема її визначальні риси, значення для подальшого розвитку країни, а також чинники можливого прискорення процесу появи цієї інституції.

Ключові слова: Помісна Церква; православ'я; УАПЦ; УПЦ КП; УПЦ МП; автокефалія; моделі об'єднання Церков.

The article examines the problem field constituting the Ukrainian Local Orthodox Church. In particular its defining features, importance for the further development of the country and factors of possible acceleration of the appearance process of this institution.

Keywords: Local Church; Orthodoxy; UAOC; UOC-KP; UOC-MP; autocephaly; autocephality; Models of unification of Churches

Ідеї Помісності православ'я в Україні вже сотні років – від початків хрещення як світська влада, так і місцева церковна ієрархія намагалися домогтися виконання 34 ап. пр.: «Єпископам всякого народу належить знати першого серед них, і визнавати його як голову, і нічого, що перевищує їх владу, не творити без його міркування: творити ж кожному тільки те, що стосується його єпархії та місць, що до неї належать. Але і перший нічого нехай не творить без міркування всіх. Бо тільки так буде одностуність, і прославиться Бог у Господі у Святому Дусі, Отець, Син і Святий Дух».

Але відсутність державності перешкодило її реалізації, а входження Київської митрополії у юрисдикцію Московської патріархії фактично на три сторіччя зупинило навіть теоретичні розмірковування на цю тему. Винятком можуть слугувати лише короткі періоди Першої та Другої світових війн, коли українці намагалися реалізувати ідею Помісності своєї православної Церкви на теренах України. Проте радянська влада бачила (і не безпідставно) у цій ідеї вагому загрозу свого існування. Тому інституційне відновлення автокефального

руху відбулося лише із проголошенням незалежності країни. Майже десять років українському чиновництву (прокомуністичному та промосковському за своїми переконаннями) вдавалося стримувати активний розвиток автокефального руху.

На новий етап розвиток ідеї Помісності вийшов в останні 16 років, коли нею почали перейматися й очільники України (у 1999 р. Л.Кучма вперше озвучив зацікавленість Держави в Українській Помісній православній Церкві). Але й донині для реалізації цієї ідеї зроблено дуже мало. Причина в тому, що ставка завжди робиться на адміністративний ресурс (її конституювання бачилося як добра воля священноначалія). А про людей (на яких постійно оглядається оте священноначаліє) забувається. Забувають про те, що століттями віруючим втовкмачували брехливу церковну історію – про Московську Церкву-матір для Українського православ'я, про «ушкоджене» православ'я в Україні, про «не православні» релігійні традиції тощо.

Донині, на мій погляд, глибина усвідомлення значення й впливу реалізованої ідеї помісності православ'я в Україні у різних прошарках населення різна. І коливається вона від повного ігнорування чи не розуміння проблеми до вимоги проведення (віруючими чи навіть державними органами) негайної силової акції із зміни статусу УПЦ МП («відриву» від Москви) й «створення» Помісної Української ПЦ.

Станом на січень 2007 р., за даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), 50,5% населення України підтримували ідею конституювання УППЦ, а проти виступали лише 10,7%. Цікаво, що у самій УПЦ МП ідея Помісності не викликала такого несприйняття, як це було раніше – на початку 2007 р. неприйнятною ця ідея була лише для 20% віруючих. [КМІС, дослідження проводилося з серпня 2006 до січня 2007 року].

Проте після провальної у багатьох аспектах політики В.Ющенка щодо конституювання УППЦ, ідея Помісності православ'я зазнала переосмислення й значної втрати прихильників. У 2013-2014 роках відповідаючи на питання

про необхідність створення Єдиної Помісної української Церкви, 39% респондентів (від 24% на Заході до 46% на Півдні) зізналися, що вони не знають, про що йдеться. Частки впевнених у тому, що така Церква має бути створена, і тих, хто дотримується протилежної думки, є фактично однаковими – 21% і 22%, відповідно. 18% з цим питанням не визначилися¹.

Перш за все, для недопущення різнотраткувань, слід визначитися із вживаною тут термінологією.

Під терміном «конституювання» [установлювати, визначати склад, зміст чого-небудь] розуміється «актуалізація потенційних можливостей, розгортання нових горизонтів». Конституювання наповнює ідею Помісності (яка частково вже реалізована у формі двох автокефальних і однієї «самостійної та незалежної в управлінні» православних Церков) певними новими сенсами – від складової і необхідної частини державотворчості до визначаючого чинника відродження і розвою православ'я як конфесії більшості українців. Причому, в міру реалізації процесу конституювання, будуть розгортатися нові горизонти можливих його сприйняття чи потенцій – наприклад, етнозберігуючий, ментально формуючий та інші аспекти.

Тобто конституювання – це не механічне «створення» якоїсь нової Церкви із частин інших Церков. Таке механічне «створення» вже показало свою вразливість в об'єднанні УАПЦ і Київської митрополії Руської ПЦ у 1992 році. Всього через три роки після цього частина УАПЦ вийшла із УПЦ КП. Помісність вбачається як об'єднання в одній Церкві потенцій існуючих автокефальних та самоуправних Церков для виходу православ'я – домінуючої в Україні конфесії, що переживає не кращі свої часи у розділенні – на новий, більш успішний в організаційному та богословському аспектах, рівень розвитку. Відтак метою цього об'єднання є як зупинення втрати вірних (зняття протистояння, покращення місіонерської роботи та виховання молоді тощо) так і новий рівень богослов'я,

пошук нових еkleзіологічних підходів до вирішення нагальних суспільних питань.

Побічним і очікуваним у суспільстві ефектом цього об'єднання буде певне «онаціональнення» культу й обрядових форм, ріст національної свідомості кліриків та віруючих, формування/самовідтворення української ментальності на всіх рівнях життя суспільства. Зрештою, всі Помісні православні Церкви значну увагу у своїй діяльності приділяють патріотичному вихованню своїх вірних, а у Руській ПЦ («Основи соціальної концепції РПЦ») це завдання для кліру набуло достатньо чітких рис: «Християнський патріотизм одночасно виявляється у відношенні до нації як етнічної спільності і як спільності громадян держави. Православний християнин покликаний любити свою батьківщину, що має територіальний вимір ... Патріотизм православного християнина має бути дієвим. Він проявляється в захисті Вітчизни від ворога, працю на благо Вітчизни, турботі про улаштування народного життя, у тому числі шляхом участі в справах державного управління. Християнин покликаний зберігати і розвивати національну культуру, народну самосвідомість» (Р.П. п.3).

По-друге, ми повинні розуміти і прийняти той факт, що не всі віруючі та клірики нинішньої УПЦ МП підтримають ідею української Помісності. І це закономірно – серед 8 млн. українців російського походження та громадян Росії, які з тих чи інших причин проживають на теренах України, обов'язково віднайдеться кілька сот тисяч православних, які категорично не сприймають будь-що українське. Причиною цього є інша, відмінна ментальність, а також антиукраїнські політичні переконання. Ці люди завжди декларуватимуть бажання «померти у своїй, московській Церкві» (за аналогією і з деякими жителями Криму, які на референдумі мотивувалися у своєму виборі бажанням «померти у Росії», яку бачать як відновлений СРСР). І для них мабуть найбільш прийнятним буде створення митрополії (як варіант – екзархія, автономна Церква) «у єдності

із Московською патріархією» – за аналогією із вирішенням «православного» питання в Естонії у 1996 році.

Третя заувага – «Українська Помісна ПЦ» (УППЦ) розуміється перш за все як об'єднання трьох найбільших в Україні православних Церков – УПЦ МП, УПЦ КП і УАПЦ. Різниця між ними є, в основному, організаційна та юрисдикційна. Проте я не бачу ніяких непереборних причин і для приєднання (за їх бажанням) до УППЦ у перспективі й окремих більш дрібних Церков, наприклад, УАПЦ (об'єднана) чи розсіяних у світах православних Церков української діаспори.

Про інші православні Церкви, які мають зміни віровчення та обряду, наразі не йдеться. Як не йдеться й про реалізацію ідеї об'єднання в одну інституцію всіх Церков т.зв. «Київського християнства», до якого, як справедливо зазначає кардинал Любомир Гузар, відноситься й УГКЦ. До речі, митрополит Черкаський Софроній у своєму інтерв'ю сайту «Православ'я в Україні» (09.09.2014 р.) зазначає: «Як такої єдиної церкви в Україні поки що не передбачається. Забувають дещо. Яка ж може бути єдина православна церква без уніатів? А вони не підуть. Вони не хочуть бути у єдиній українській, якщо хочете, національній церкві. Їх ніхто не примусить»².

Четверте – термін «Українське православ'я» має суттєві відмінності від поняття «православ'я в Україні», оскільки перше передбачає наявність, а інколи й суттєвих, еклезіологічних та обрядових відмінностей від інших Православних Церков – із певними заувагами, носіями «українського православ'я» є УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ, УАПЦ (о)³. Водночас, поняття «православ'я в Україні» вміщає в собі історію, віровчення та нинішній стан всіх суцільних в Україні Церков, що ідентифікують себе як православні – а це більше десятка Церков (деякі старообрядські напрями, Істинно-православна Церква, Істинно-православні християни, Апостольська ПЦ та ін.).

П'яте – багато хто плутає поняття «помісна Церква» і «державна Церква». Єдина помісна православна Церква в

Україні, зважаючи на весь духовний досвід нашої держави за останні десятиріччя, традиції свободи совісті і давні українські традиції віротерпимості, інші фактори (включення у європейський простір, функціонування ВРЦІРО тощо), ніяким чином не може бути державною Церквою. Відтак побоювання не православних конфесій та релігійних напрямів, що православні з допомогою помісності монополізують свою роль у духовному житті держави – безпідставні. Очевидним позитивом для не православних буде позбавлення значної частини православ'я в Україні монархічних та шовіністичних напашувань й ідей, що привносяться в нього із Московської патріархії за допомогою політичних за своєю суттю ідей «руського міра», «слов'янського братства», «Третього Риму» тощо.

Шосте – під впливом суто адміністративних, або радше – політико-адміністративних інтерпретацій, поняття Помісності сьогодні ми найчастіше розуміємо Помісність як наявність певного внутрішнього самоврядування або цілковитої автокефалії православної церкви.

Однак, говорячи суворою мовою еклезіології, Церква стає помісною, коли утворюється місцева спільнота християн, яка здійснює інкультурацію Євангелія у певну місцеву традицію, у національну культуру. У тому сенсі помісна київська традиція формується тоді, коли з'являються місіонери, які творять місцеві громади, і коли із чужого національного – грецького – феномену християнство в Україні починає перетворюватись на феномен власного духовного життя, на ту розчину, яка, аби квасити тісто духовного пробудження українського народу до Христа, набуває зрозумілих і переконливих для місцевої людності ознак. Йдеться про рідну мову, спів, місцеві традиції архітектури, іконопису тощо.

Сьоме – наразі не йдеться про можливі моделі конститування Української помісної ПЦ. Тобто конкретні механізми об'єднання, визнання Вселенським православ'ям, способу прийняття рішень в УППЦ, місця тих чи інших осіб у Церкві. За останні 15 років лише в Україні таких мо-

делей напрацьовано вже кілька. Крім того, це не перше подолання розколу у православних Церквах – можна використати й світовий досвід. Проте хочу зауважити, що всі ці моделі будуть актуальні і важливі лише за життя нині суцїх єпископів чи кліриків. Навіть у десятирічній перспективі на перше місце обов'язково вийде головне питання – що вирішило і який якісний поштовх дало для православ'я конституювання Помісності?

А тепер детальніше про те, що ж вирішує конституювання Помісної ПЦ в Україні, або чому тема перспективи Українського православ'я у світовій родині Церков є такою актуальною?

а). Перш за все, розвиток Українського православ'я, який буде більш ефективним та дієвим завдяки конституюванню УППЦ, є потужним і практично не задіяним чинником ментального відродження й політичного, економічного та соціального розвою української нації. Йдеться про необхідність мінімізації ідеологічних й економічних впливів Російської федерації, що відбуваються через нав'язування, завдяки телебаченню (серіали, маскультура тощо), концертній діяльності, укріпленню економічних зв'язків і зняттю потреб модернізації застарілих підприємств тощо. Українцям за десятиріччя російського протекторату нав'язані не властиві їм моделі поведінки, сприйняття світу тощо. І ці явища стають все помітнішими саме в останні десятиріччя (садизм тинейджерів та дорослих; не повага до старших; вандалізм, в т.ч. й на цвинтарях; знущання дітей над однолітками; суїцидні настрої; алкоголізм; наркоманія тощо).

б) Протидія тотальній русифікації українців. Адже не є секретом, що одним із завдань Московської патріархії в Україні у царські часи була русифікація місцевого населення та антиукраїнська пропаганда (за це доплачували до окладу). На жаль, ця традиція збереглася і в радянські часи та й донині живуча не лише у Східних областях України (населення яких певною мірою є жертвою цієї церковної політики), але

й на Заході країни. Достатньо почитати видруковуваний і донині «Почаївський листок».

в) Це швидкий і ефективний крок із повернення «Україні України» і мінімізації впливу в країні носіїв ідеологічного сурогату «советского человека» та «російсько-московського шовініста». Як свого часу закликав митрополит Петро Могила – ми потребуємо «примирення Русі з Руссю». Але через чотири століття по смерті митрополита Петра йдеться вже не про примирення греко-католиків та православних, а про протистояння частини православного співтовариства (яке, як і у 1654-1686 роках, намагається свій релігійно-церковний вибір зробити визначаючим у виборі напряму політико-економічного розвитку України), непорівняно більшій частині населення України, в т.ч й православного віросповідання, яке такий вибір не приймає.

Методик конституювання Української Помісної ПЦЄ кілька. Найбільш популярна і швидка – шляхом використання світсько-церковного адмінресурсу. Власне, до початку ХХ ст. більшість автокефальних Церков так і розпочинали своє існування. І цей фактор свого часу зіграв злий жарт із президентом В.Ющенком, який, розуміючи важливість і життєву необхідність становлення Помісної ПЦЄ, зробив ставку на адміністративний ресурс Проте він не підкріпив його реальними й ефективними супроводжуючими діями, оскільки почав відверто «загравати» із ієрархією УПЦ МП.

Ця тактика могла мати успіх у дуже короткій часовій перспективі – «вікно можливостей» було відкрите перші 3-6 місяців 2005 р., коли очікування і національне піднесення в суспільстві були надто високими, а чинник протидії ініціативам В.Юценка був максимально низьким. Пізніші спроби, навіть із залученням до цього процесу Вселенського патріарха, були приречені на невдачу через свою непідготовленість, розпорошеність і хибність концепту (ставка на об'єднання єпископів, а не вірних).

Ми повинні враховувати, що Київська православна митрополія в Україні понад три століття перебувала в юрис-

дикції Московської патріархії. Це не могло не відкласти відбиток як на формування керівної ланки Церкви, так і на вихованні віруючих, яких всі згадані століття русифіковували (з 1799 р., після смерті митрополита Ієрофея Малицького, до 1966 р. – до призначення митрополита Філарета Денисенка, – на Київській кафедрі не було жодного етнічного українця).

Відтак нині повинна бути проведена відповідна робота із «повернення» українцям їхньої церковної історії, традицій, базових підходів до формування еkleзіологічних засад функціонування Церкви. Потрібне формування внутрішнього запиту і переконаності пересічних православних віруючих мати і відстоювати свою православну автокефалію.

Цей процес складний і вимагає наявності відповідних ресурсів для забезпечення матеріальних можливостей донесення правдивої інформації про православну Церкву в Україні. За аналогією із роботою, що вже багато років проводиться у Російській Федерації із фальсифікації історії та особливостей православ'я в Україні.

Українські науковці та дослідники повинні об'єднатися у своїй протидії фальсифікаціям історії, звернути особливу увагу на найбільш ефективні напрями донесення інформації про православ'я в Україні до населення. Йдеться про створення документальних та художніх фільмів з історії Українського православ'я, окремих церковних діячів; організацію виступів експертів у ЗМІ; формування і тиражування роздаткового матеріалу у вигляді листівок, схем тощо; написання богословських, наукових та науково-популярних статей, книг, історичних розвідок; формування Інтернет ресурсів, проведення лекцій, бесід тощо.

Проте вся ця діяльність має мати чітку спрямованість та розуміння генеральних напрямів розвитку – без цього неможливе оптимальне досягнення задачі-максимум. Відтак цією задачею-максимум конституювання Української помісної ПЦ має бути відродження основ Українського православ'я – тих рис, які були сформовані у часи фактичної

незалежності Київської митрополії в часи її перебування в юрисдикції Константинопольського патріархату. Детальніше про це – у серії статей О.Сагана на сайті «Релігія в Україні» (<http://www.religion.in.ua>), що були опубліковані у серпні-грудні 2011 р. під загальною назвою «Особливості Київського християнства».

Поява цих рис (прогресуючий демократизм; виборність кліру; висока віротерпимість; європейськість й відкритість до інших релігійних систем; онаціональнення обрядових форм; політична інституційність; гуманізм тощо) стала можливою завдяки процесам онаціональнення під впливом властивих лише даному народові особливостей: психології народу; світосприймання; мистецтва; національних культурних традицій, обрядів і звичаїв; характерних дій представників етносу; національної мови; внутрішньоетнічних і міжнаціональних відносин.

Нинішнє православ'я в Україні знаходиться на етапі якісних змін. Це особливо відчутно у сфері духовної освіти та у зміні парадигми самоусвідомлення православних, їх бачення подальшого інституційного розвитку країни. Відтак найбільший шанс стати успішними є у тих православних Церков в Україні, які усвідомлять утопічність всепокладання на адміністративний (держава, бізнес) та психологічний («як тривога – так до Бога») ресурс. Церкви повинні перестати «очікувати вірян у храмах» і приймати якісно нові комунікативні форми роботи із віруючими.

Підсумовуючи, зазначимо, що у нинішніх очікуваннях якісно іншого розвитку країни та з огляду на факт військової агресії Росії й анексії Криму, проблема конституювання Української Помісної ПЦ перестала бути проблемою теоретичною чи бажаним/очікуваним шляхом еволюції православ'я в Україні. Йдеться про життєво необхідну умову виживання країни.

Проте у даних умовах легко зробити фатальні помилки у вигляді реалізації силового сценарію чи примусу до зміни юрисдикції. Успіх у становленні/визнанні Української

помісної ПЦ можуть забезпечити лише ті складові, які започаткують процес об'єднання «знизу». Передусім йдеться про: пробудження українського патріотизму у всіх прошарках суспільства і формування у кліриків внутрішнього запиту на православну помісність; донесення до членів релігійних громад як правдивої історії православ'я в Україні, так і досвіду становлення інших помісних Церков (просвітницька діяльність ЗМІ, лекції, акції тощо); розширення міжцерковного і внутрішньоцерковного діалогу в православ'ї України шляхом проведення науково-церковних конференцій, спільних заходів тощо.

Всі інші чинники – дебати щодо «канонічності» одних і «не канонічності» інших, заборони до об'єднання на основі довільно й тенденційно підібраних канонічних чи богословських аргументів тощо – не більше, аніж маніпулювання канонами/фактами та, зрештою, свідомістю віруючих.

Практично всі (за винятком чотирьох давніх Східних патріархатів) сучасні автокефальні Церкви, і не в останню чергу – Московський Патріархат, набували свій автокефальний статус саме через «самочинне відділення» від якоїсь Помісної Церкви. Разом з тим, немає жодного не політично вмотивованого звинувачення у «не православності» УПЦ КП чи УАПЦ – а саме обґрунтування того, що вони живуть не за православними догматами чи канонами (не притримуються оросів Вселенських соборів, передання та вчення Святих Отців, не сповідають православне богослов'я тощо).

Зрештою, нині в Україні спостерігається культивування Руською ПЦ (як і політичним керівництвом РФ) політики подвійних стандартів. Адже навіть кілька проголошених анафем керівництву та загалом Російській ПЦ Закордонній не зашкодили, зрештою, об'єднавчому процесові Московської патріархії і РПЦ Закордонної. Причому без жодних умов та розкаянь у 2007 р. це об'єднання відбулося, що зайвий раз засвідчує про умовність та часто політичну вмотивованість чинників, що розділяють православні

Церкви. Щось подібне відбувається і у відносинах Руської ПЦ із старообрядцями.

Отже, тільки військове визволення території України від військ агресора нині не достатнє. Гарантом не повторення цієї окупації буде духовне визволення наших віруючих із тент «руського міра». Найважливішою складовою такого визволення є саме конституювання Української Помісної православної Церкви.

¹ Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян. Зб. Центру Разумкова // www.razumkov.org.ua/upload/2014_Khyga_Religiya_5nnn_site.pdf

² Софроній, митрополит. Воля людей – бути в єдиній церкві в Україні // Православ'є в Україні. Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://orthodoxy.org.ua/data/mitropolit-sofroniy-pro-rezonansne-opituvannya-cherkaskih-svyashchenikiv-shcho-vono-oznachaie>

³ Саган О.Н. «Національні прояви православ'я: український аспект». – К.: Світ знань, 2001. – 255 с.